

Landskabsdiagnose – om landskabets karakter og tilstand

1. Indledning

Efter strukturreformen og dermed amternes nedlæggelse er det åbne land blevet en del af kommunernes forvaltningsområde og indgår som en vigtig del af kommuneplanen. Senest ved udgangen af 2009 skal landets kommuner have godkendt deres kommuneplan af Miljøministeriet. Mål og retningslinjer for landskabernes beskyttelse og benyttelse vil indgå som en vigtig del af den første kommuneplan, hvor der bl.a. skal tages stilling til emner som jordbrugsproduktion, bosætning, friluftsliv samt naturen og kulturmiljøet. Da kommuneplanlægningen finder sted på et mere lokalt niveau end den tidligere regionplanlægning, og da en række nye vilkår som reformering af EU's landbrugspolitik, nye EU miljødirektiver og nye former for bosætning præger udviklingen i det åbne land, er der behov for udvikling og afprøvning af nye metoder i planlægningen.

Dette notat er udarbejdet i forbindelse med projektet "Lokale landskabsstrategier", som Skive kommune og 5 lokale arbejdsgrupper gennemfører i samarbejde med Plan09-sekretariatet i By- og landskabsstyrelsen og Skov & Landskab, Københavns Universitet. Hver arbejdsgruppe repræsenterer et lokalsamfund i kommunen og skal i løbet af vinterhalvåret 2008-2009 udarbejde en lokal 'landskabsstrategi' som dels kan indgå i kommuneplanarbejdet, dels kan danne ramme om lokalsamfundets egne initiativer omkring landskabets benyttelse og beskyttelse.

Formålet med notatet er at præsentere begreber, metoder, ideer til beskrivelse og vurdering af lokale landskaber. Notatet er skrevet med de 5 arbejdsgrupper i Skive kommune (tilsvarende lokale borgergrupper) som den primære målgruppe og indgår i øvrigt i projektets samlede materiale som et baggrundsnotat, der vil indgå i den afsluttende rapport. Dermed er notatet målrettet lægfolk med interesse for natur og landskab, snarere end professionelle og forskere.

2. Landskabsværdier og landskabets udvikling

I det danske sprog har ordet 'landskab' to betydninger. Dels er det betegnelsen for et bestemt område, som er karakteriseret ved en bestemt ensartethed (som samtidig gør det forskelligt fra andre områder), dels henviser ordet til et steds eller områdes visuelle fremtrædelse

I den første betydning skal landskabet forstås bredt og omfatter både områdets naturmæssige, kulturhistoriske og samfundsmæssige værdier. Dette er den oprindelige betydning af 'landskab' indenfor flamsk, tysk og de skandinaviske sprog (Olwig 1995). De første danske love med Jyske Lov som den vigtigste blev netop kaldt 'landskabslove' fordi de omfattede forskellige 'landskaber' med en forskellig lovgivning knyttet til sig. Europarådets 'Landskabskonvention' som trådte i kraft i 2004 anvender også denne omfattende betydning af ordet og definerer landskabet som:

Et område - som opfattet af mennesker - hvis egenart er resultatet af naturlige og/eller menneskelige faktorerers påvirkning og gensidige påvirkning (Europarådet 2000, artikel 1).

I denne betydning er dyrkningsjorden, vandløbene, plante- og dyrelivet, gravhøjene, middelalderborge, landsbyer, husmandsudstyknings og enkeltgårde eksempler på landskabsværdier, som vi af forskellige grunde ønsker beskyttet og bevaret for eftertiden.

Ordets anden betydning er mere snæver og handler om udsigter og landskabets skønhed, som det prises i litteraturen og malerkunsten. Vi taler her om et områdes eller et steds 'landskabelige værdier'.

I forhold til kommuneplanen skal der tages stilling til værdier knyttet til såvel det brede som det snævre landskabsbegreb og begge dele behandles i dette notat. Set under ét er landskabsværdierne knyttet til såvel 'landskabskarakteren' dvs. det pågældende områdes samlede udtryk og indhold af elementer, som til 'landskabstilstanden', dvs. udtrykkets og elementernes aktuelle situation eller 'status'. Landskabskarakteren kan f.eks. være præget af en mosaik af dyrkede jorder og vedvarende græsmarker, hvor den dyrkede jord traditionelt har ligget på højbunden, mens græsmarkerne især har domineret de lavtliggende engarealer. Aktuelt kan græsmarkerne være opgivet som landbrugsarealer og dermed under tilgroning, hvilket betyder at deres 'tilstand' (som f.eks. vedvarende, ekstensive græsmarker med et mangfoldigt plante- og dyreliv) er i en dårlig forfatning. Landskabskarakteren er således mere stabil end tilstanden.

Ethvert landskab er – i større eller mindre grad – under forandring og har altid været det. Det skyldes dels at naturen i sig selv er dynamisk dels, at samfundet udvikler sig med markeds kræfter, teknologi og politiske tiltag som de vigtigste drivkræfter. Disse forandringer indebærer, at værdier kan være 'truede' og derfor skal beskyttes eller bevares, men det betyder samtidig, at tidligere tabte værdier helt eller delvis kan genoprettes, ligesom det betyder at selve forandringen kan opfattes som forbedring af landskabet.

Enhver lokal landskabsstrategi eller landskabsplan bør have som generel målsætning, at landskabet som helhed forbedres og ikke forringes.

3. Landskabskarakteren i lokale områder

Ethvert landskab vil være mangesidigt m.h.t. indhold, processer og interesser. Færdes man gennem landskabet, vil oplevelsen derfor være en ubrudt strøm af stadigt skiftende indtryk. Landskabsanalyser er derfor nødvendige for at kunne få overblik over, forstå, diagnosticere og forandre landskabet.

Områdeanalyse (Stahlschmidt 2001) er en form for undersøgelse af landskabet som svarer til det som geograferne kalder regionalisering (f.eks. Jensen og Jensen 1979). Princippet er at inddele f.eks. et sogn eller en kommune i delområder, der hver i sær er ensartede m.h.t. landskabsmønster (terrænform, bebyggelse, hegn, vådområder m.v.). Når grænserne er trukket karakteriseres hvert delområde og området kan vurderes i forhold til planemner som for eksempel bevaringsværdier, konflikter mellem eksisterende funktioner, potentialer for byudvikling og trusler forbundet med råstofindvinding. Gennem arbejdet med at trække grænserne og karakterisere delområderne skærpes forståelsen for, hvad der betinger, at det ene sted er forskelligt fra det andet, både i sin nuværende karakter og i relation til planer for fremtiden.

Områdeanalysen, se bilag 1, er det centrale element i landskabskarakter-kortlægning.

Hvilke elementer der skal indgå i områdeanalysen og hvordan hvert enkelte delområde skal karakteriseres kan variere efter den konkrete opgave, herunder efter hvilken skala man arbejder i (for eksempel en hel region eller en del af en kommune) og efter hvilke overordnede landskabsformer der indgår. De 5 caseområder i Skive kommune er inddelt i delområder og hvert delområde har fået en kortfattet karakteristik. Bestemt af caseområdernes samlede landskabskarakter er delområderne grupperet i 7 hovedtyper:

1. Bebyggelse
2. Våde områder
3. Skrænter og dale
4. Tætliggende læhegn
5. Husmandsudstykning
6. Gårde jævnt terræn
7. Gårde bakket terræn

Områdeanalyserne er udført ved skrivebordet og i felten. Ved skrivebordet er kortet fra 1881 inddelt ud fra terrænformen. Denne årgang kort er anvendt, fordi terrænkurverne her er særligt tydelige. Højdeforholdene er tilstrækkeligt uforandrede i perioden til, at de gamle kort er anvendelige. Derefter er kortet fra 2004 inddelt efter arealanvendelse og bebyggelsesmønster, dvs. størrelse og fordeling af landbrugsejendomme og huse uden for byerne. I næste trin blev disse to inddelinger (terrænform og arealanvendelse/bebyggelsesmønster) sammentegnet til et konklusionskort. I nogle tilfælde er grænsedragningen umiddelbar lige at gå til, fordi terrænform og kulturlag skifter langs den samme kant, andre gange må man vurdere hvilken faktor, der i den konkrete situation bør veje tungest.

Med skrivebordskortet i hånden justeres grænserne i felten. Erfaringsmæssigt er det de områdegrænser, der ved skrivebordet var mest usikkerhed om, som ændres mest radikalt i marken. Områdeanalysen er ikke objektiv, men er på den anden side ikke mere subjektiv end den kan diskuteres, bl.a. med områdets beboere, til der bliver konsensus om den. Er områdeinddelingen vellykket vil de enkelte områder generelt afspejle de lokale beboeres egne opfattelser af, hvordan deres "sted" eller "landskab" er afgrænset.

Miljøministeriet (2007) har endvidere udgivet en "Vejledning om landskabet i kommuneplanlægningen" som først og fremmest rummer en detaljeret beskrivelse af metoder til landskabskarakterkortlægning til brug for kommuneplanprocessen. En detaljeret gennemgang af metoden findes i Caspersen og Nellemann 2005.

4. Elementer i en landskabsdiagnose

Med udgangspunkt i det brede landskabsbegreb handler en landskabsdiagnose om den forfatning (stand/tilstand) landskabet og dets forskellige elementer er i, set i forhold til mange forskellige parametre. Vi mener, der især er behov for landskabsdiagnose af to grunde:

1. Til identifikation af landskabets 'værdier' og 'problemområder'. I denne proces spiller de lokale ejeres og brugeres opfattelse en afgørende rolle. Diagnosen anvendes både som input i planlægningen og som udgangspunkt for lokalsamfundets egne initiativer.
2. Landskaber som ikke er attraktive og velfungerende kan forbedres gennem en landskabsplan og efterfølgende konkrete forbedringsprojekter. Forbedringer af landskabet kan modvirke skæve udviklingstræk, f. eks. fraflytning.

Anvender man det brede landskabsbegreb, kan man analysere og vurdere landskabets tilstand i forhold til følgende temaer:

A. Historie

Analyser af landskabets udvikling over tid giver bl.a. information om:

- hvor det eksisterende landskab kommer fra
- landskabets stabilitet gennem tiden. I et område præget af foranderlighed kan fremtidige ændringer være mere sandsynlige end i stabile
- muligheder for restaurering af tidligere landskabselementer og etablering af nye
- jordens dyrkningssikkerhed

Følgende kilder kan anvendes ved undersøgelser af landskabshistorien:

- Trap Danmark (Trap 1962) og andre topografiske værker (Ryng og Jensen 1973, Bech 1988)
- Analyser af historiske kort
- Lokalhistoriske klip, lokalhistorikere og andre lokale kilder

B. Naturen

Analyser af naturens tilstand handler især om plante- og dyrelivet og giver information om bl.a.:

- Værdifulde levesteder
- Naturfattige og 'forstyrrende områder'
- Vigtig 'hverdagsnatur'

De enkelte værdifulde levesteder, dvs. de egentlige naturområder vil ofte være isolerede eller relativt dårligt forbundne. Biologiske forbindelser i landskabet er vigtige for at give gode spredningsmuligheder for plante- og dyrelivet, hvortil kommer at sådanne 'korridorer' også i sig selv vil udgøre vigtige levesteder for mange arter. I den store skala (hele Salling eller hele lokalområdet) giver de mange ådale og erosionsdale gode muligheder for både at sikre biologiske forbindelser og rekreative stiforløb. I den lokale skala kan nye hegn, skovbælter eller andre 'grønne korridorer' f.eks. langs små vandløb etableres og dermed fungere som nye forbindelseslinjer.

- Som kilder til oplysninger om naturen kan anvendes:
- 'Beskyttede områder' og andre højt prioriterede udpegninger i den offentlige planlægning, se for eksempel <http://www.miljoportal.dk/>
- Oversigter over botaniske lokaliteter, Bind 8 Viborg Amt (Skov- og Naturstyrelsen 1991)
- Atlas Flora Danica projektet (<http://www.botaniskforening.dk/1154.0.html>)
- Danske dagsommerfugle (Stoltze 1996)
- Danmarks Geologiske seværdigheder (Marcussen og Østergaard 2003) og andre registreringer
- DN's lokalkommitteer, lokale naturkyndige (amatører og eksperter)

- Hjemmesiden: Fugle og Natur: har oplysninger om alle aspekter af naturen
<http://www.fugleognatur.dk/indhold.asp>

C. Vandets og jordens tilstand

Det kan være vanskeligt for lokale arbejdsgrupper at vurdere vand- og jordressourcernes tilstand, fordi det kræver særlige ekspertiser. Disse ressourcer er imidlertid helt afgørende for landskabets tilstand og vurderinger af disse kan (bl.a.) give information om:

- Områdets vitale naturressourcer
- Vandets og jordens miljømæssige tilstand og eventuelle påvirkning fra jordbrug, industri og husholdning

Følgende kilder kan anvendes ved analyser af naturressourcernes tilstand:

- Kommunale og statslige målinger
- Lokale miljøsagsbehandlere i kommunen
- Lokale landmænd og andre kyndige på området

D. Kulturmiljøets tilstand

Analyser af arkæologiske og historiske elementer og sammenhænge kan (bl.a.) give information om:

- Værdifulde lokaliteter og sammenhængende kulturmiljøer
- 'Beskadigede og 'forstyrrede' elementer og miljøer
- Lokale traditioner og byggestile

Følgende kilder er (eller kan være) tilgængelige for oplysninger om kulturmiljøet:

Kilder:

- Nationalmuseets register (www.fortidsminder.com)
- Kommuneatlas, kulturmiljøatlas og andre registreringer (f.eks. kulturmiljøudpegninger i regionplanerne). (Skov- og naturstyrelsen 1996, Skov- og Naturstyrelsen 2003)
- Lokale museer
- Lokalhistoriske foreninger og andre kyndige

E. Landskabets fremtrædelse

Den måde landskabet fremtræder på afhænger af øjnene der ser. Alligevel vil der ofte indenfor det enkelte samfund være overensstemmelser i, hvad de enkelte opfatter som 'rigtigt' eller 'forkert'/smukt og grimt. Der er ikke noget, der er objektivt smukt, men alligevel kan man i Danmark godt have bred enighed om at en nyudsprungne bøgeskov med et hvidt gulvtæppe af anemoner er smukt – dvs. der er høj grad af 'intersubjektivitet'.

Landskabets fremtrædelse handler om mange aspekter, der som regel vil være indbyrdes forbudne. Vi har valgt at omtale følgende 5 aspekter

- I. Landskabets *helhedspræg* – dvs. landskabskarakteren og dens tilstand eller styrke. Ifølge Miljøministeriets vejledning om 'Landskabet i kommuneplanlægningen' kan karakteren af et område vurderes i forhold til intaktheden af de karaktergivende landskabselementer i et område. Fremstår de karaktergivende elementer tydeligt, er der et tydeligt samspil mellem natur- og kulturgrundlaget og afspejles oprindeligheden tydeligt i de karaktergivende forhold er karakterstyrken stærk eller man kan tale om at landskabskarakteren er særlig karakteristisk. Hvis de karaktergivende elementer derimod fremstår diffuse, som følge af en udvikling som har

fjernet karakteren fra dens oprindelse uden at have tilført området nye og dominerende karaktertræk, er landskabskarakteren svag (Miljøministeriet 2007).

- II Steders og områders *forandringspræg*, dvs. om de fremtræder som stabile områder med sammenhæng mellem form og funktion eller der er tale om områder i markant forandring, f.eks. et sted hvor landbrugsbygningerne falder sammen eller et område under byudvikling
- III *Læsbarhed og fortællingsværdi*. Landskabet er nogle steder lettere at 'forstå' end andre steder ligesom visse steder og områder er forbundet med hændelser og begivenheder som gør dem interessante. Her skal man være opmærksom på at steder og områder, som lokalt opfattes som 'banale' eller ligefrem 'kedelige', af folk udefra kan opfattes som overraskende og helt nye. Som fiskeren der ikke kan lade være med at grine af de turister som står og fotografere de "store" bølger der slå op på molen – eller de nordmænd som efter at have forladt færgen og Frederikshavn straks må ud af bilen og fotografere Vendsyssels smukke og imponerende hvide gårde.
- IV '*Vitalitet*' – Nogle steder og områder kan fremtræde som særligt 'levende' eller som 'døde' og 'forladte' områder
- V *Æstetik* i øvrigt. Kan handle om skala, enkelhed, sammensathed, kontraster mv.

Ved placering af nye bygninger anlæg som f.eks. nye landbrugsbygninger, gylletanke, transformatorstationer, er det almindeligt, at man planter hegn rundt om disse for at reducere deres påvirkning af landskabet. Man skal imidlertid passe på med systematisk at dække alt nyt med beplantning, dels fordi man så ikke længere kan opleve eller 'læse' landskabet, dels fordi at smukke og velplacerede bygninger i mange tilfælde tilfører landskabet værdier. Velplacerede beplantninger kan understrege sådanne bygninger eller reducere deres påvirkning.

Landsbyen samlede afgræsning og beliggenhed i landskabet samt dens forskellige 'indgange' har stor betydning for, hvordan landskabet og landsbyen opfattes og disse forhold kan ofte påvirkes med små midler. Ved overvejelser om nye boliger og andre bygninger er det vigtigt at landsbyens samlede udtryk medtænkes. F.eks. bliver "huludfyldning" ofte opfattet som neutrale, men en sådan er ikke altid en forbedring af den samlede karakter.

F. Friluftslivets vilkår – adgangsforhold og støttepunkter

Gentagne undersøgelser har vist at det bynære (og dermed bolignære) friluftsliv i det åbne land har stor og voksende betydning. Bynære skove besøges således betydeligt oftere end skove i større afstand af byerne ligesom de skovbesøg der foregår gående eller på cykel er stigende (Tvedt og Jensen 1999). Samtidig kan man mange steder konstatere, at de rekreative færdselsmuligheder for gående eller cyklende i dag ikke er så gode, som de har været, fordi mange gamle stier og markveje i dag væk. Med rekreative "støttepunkter" menes opholdsmuligheder, borde og bænke, primitive overnatningssteder, p-pladser, mv. Sådanne støttepunkter bør forbindes med det rekreative færdselsnet.

Friluftslivets vilkår vurderes ved:

- Registrering af rekreative adgangsforhold til og i det åbne land med udgangspunkt i byerne, landsbyerne og sommerhusområderne, først og fremmest registrering af stier og markveje
- Registrering af relevante støttepunkter

De vigtigste kilder til information om friluftslivets vilkår:

- Topografiske kort i 1:25.000 (4-cm kort), cykelrutekort, kommunens vejfortegnelse, "Spor i landskabet" som er simple trædestier, ejerne har givet adgang til, se www.spor.dk for en oversigt over disse spor og for information om hvordan disse etableres.

- Lovgivningens regelsæt (Friluftsrådet 1997)

Sammenfattende handler landskabsdiagnosen om at kortlægge både positive værdier i landskabet, som man skal værne om, og de områder og steder som af forskellige grunde kan have behov for genopretning eller forbedringer. Diagnosen kan herefter bruges dels som input i strategien for hvad/hvor der skal beskyttes og hvad/hvor, der kan/bør ændres.

Referencer:

Bech, S.C. Vestjylland. Gyldendal, København

Caspersen, O. H. og Nellemann, V. (2005). Landskabskaraktermetoden – et kompendium. Arbejdsrapporter Skov & Landskab, nr 20, Skov & Landskab

Europarådet (2000). Den Europæiske Landskabskonvention. (Findes på: www.blst.dk/NR/rdonlyres/01D614C1-B0C7-444A-874E-B312C6BCC9DC/52177/EUOPAEISKLANDSKABSKONVENTION.pdf)

Friluftsrådet (1997): Friluftsliv for alle. Friluftsrådet, København. (Reglerne findes også på www.friluftsradet.dk/495)

Jensen, R.H. og Jensen, Kr. M. (1979). Kulturlandskabet i Borris og Sdr. Felding — en kortbladsanalyse af et vestjysk landbrugssamfund og en dokumentation for dets udvikling. Geografisk Tidsskrift, Bind 78-79 (1979), side 61-99

Marcussen, I. og Østergaard, T.V. (2003): Danmarks Geologiske Seværdigheder. Politikens Forlag, København.

Miljøministeriet (2007). Vejledning om Landskabet i Kommuneplanlægningen

Olwig, K. (1995). Landskabets dobbeltgænger – Det gamle nordiske landskab og landskabet som scenebillede. I: (Etting, V. (red.): På opdagelse i Kulturlandskabet. Gyldendal, København, side 226-240

Rying, B. og Jensen, G.A., red. (1973): Midtjylland, fra Salling til Djurs. Danmark. Gyldendals egne beskrivelse, Bd. 11. Gyldendal, København (12 bind i alt)

Skov- og Naturstyrelsen (1991): Oversigter over botaniske lokaliteter, Bind 8 Viborg Amt, Skov- og Naturstyrelsen, København

Skov- og Naturstyrelsen (1995): Skive kommuneatlas. Bevaringsværdier i byer og bygninger. Miljøministeriet, København.

Skov- og Naturstyrelsen (2003): Kulturmiljøet i kommunernes planlægning – til inspiration. Miljøministeriet, København (Findes på <http://www.blst.dk>)

Stahlschmidt, P. (2001): Metoder til Landskabsanalyse. Kortlægning af stedets karakter og potentiale. Forlaget Grønt Miljø

Stoltze, M. (1996): Danske dagsommerfugle. Gyldendal, København

Trap, J.P. (1962): Danmark, 5. udgave.. Viborg amt, Bd. VII, 1, red.: Nieslen, N., Skautrup, P. og Mathiassen, T.. G.E.C. Gads Forlag, København. (24 bind i alt)

Tvedt, T. og Jensen, F.S. (1999): Friluftsliv i landskabet. Skov- og Naturstyrelsen og Forskningscentret for Skov & Landskab.

www.fugleognatur.dk/indhold.asp

www.fortidsminder.com

<http://www.miljoportal.dk/>

www.spor.dk